

O RANĚ STŘEDOVĚKÉ CESTĚ K JIHU A POČÁTCÍCH SÁZAVSKÉHO KLÁŠTERA

Josef Bubeník – Jiří Bernat

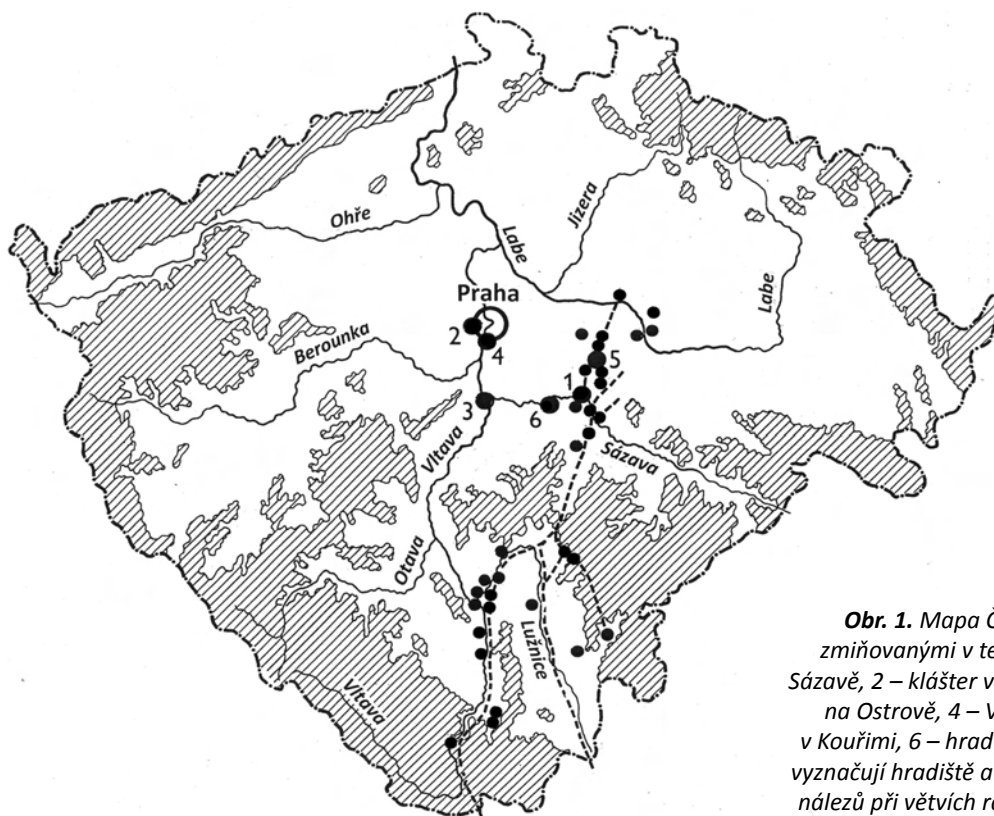
Konkrétnější představu o staré cestě z Kouřimska na jih začal poprvé formulovat až po objevech raně středověkých kostrových hrobů v Libži na Blanici R. Turek, odvolávaje se na skutečnost, že V. Chaloupecký o ní ještě pochyboval (srov. dále u R. Turka s lit.). Učinil tak při jejich publikaci (*Turek 1953*, 58; *1965*, 77, 80), kdy si uvědomil, že z nich pocházejí nálezy mající vztah k jižním i severovýchodním Čechám, jak alespoň tehdy soudil. Poté se k ní při různých příležitostech občas vracel (např. *Turek 1970*, 116, 169 s lit.; nejdůkladněji snad *Turek 1970–1971*, 39 s lit.). Postupně vymezil její směr, a to rozložením raně středověkých památek, především hradišť, od Kouřimi k Hryzelům, přes Sázavu s jejími památníky, dále na Blanici k Hradišti u Vlašimě a potom ve směru na Chýnov, Svákov u Soběslavi a Doudleby (*obr. 1*). J. Bubeník (*1970*, 302–305; naposledy *2006*, passim, zvl. 166 s lit.) se pokusil rekonstruovat průběh cesty v Posázaví a k vymezení jedné z jejích tras, zvláště v severním úseku, přispěli významně i J. Bernat a M. Štědra (*2003*; k tzv. Čertově brázdě nejnověji *Štuka – Nový 2014*). Její existence a úloha je nyní plně akceptována (*Sommer 2007*, 108 s lit. na s. 255; *Kubín 2011*, 241 a srov. i 228 a pozn. 50 s lit.). Jako o nejvýznamnější spojnicí České kotliny s Podunajím ve starším úseku raného středověku¹ o ní nověji uvažuje také M. Lutovský (např. *2005*, 860; *2011*, 110; srov. i *Daněček – Lutovský – Turek 2003*, 108–109; a dále i *Vávra – Štastný 2012*, 210 a *Hrubý – Lutovský 2000*, 104 nn. s lit.). Zřejmé jsou zároveň její starší, pravěké kořeny, a to počínaje mladším neolitem (*Bubeník 2006*, 161 s lit.), přes období eneolitu (*Bernat – Štědra 2005*, 213–222 s lit., výšinná sídliště; *Bernat – Štědra 2006*, 903, *obr. 1:1; 2:P*, jedna poloha na levobřežní terase Sázavy u předpokládaného brodu), dobu bronzovou (*Bubeník 2006*, 162 s lit.) i dobu římskou (nově *Bubeník 2010b*; *Bubeník – Bernat 2011*, 566–567, 573–574 s lit.). Zřetelný je směr komunikace, nazývané někdy Vitorazská stezka (*Květ 2003*, 35–36 s lit.), méně její rozličné konkrétní varianty či větve v jednotlivých obdobích.

Dnes již panuje vzácná shoda badatelů v názoru, že právě při ní, díky její strategické úloze, nad jejím brodem přes řeku Sázavu (srov. i *Bernat – Štědra 2006*, 903 a n., *obr. 1, 2*; *Bubeník 2007*, 50, 52), vzniká na pozadí starších struktur osídlení také sázavský klášter (původně *Bubeník 1993*, zvl. 36–37; jinak hlavně *týž 2006*, 166 s lit.; naposledy *Kubín 2011*, 241; dále srov. např. i *Žemlička 2006*, 267, 270; *Sommer 2000*, 422; *2007*, 106–108; *2010*, 293 a pozn. 17), zároveň jako svébytné duchovní centrum i jako významný opěrný bod nové, přemyslovské správy země.

Nevznikl však na okraji původní přemyslovské domény, vymezované v kraji nejbližším okolím starého hradu u Lštění (pro úplnost srov. však nověji i *Varadzin 2010*, passim, zvl. 542, 549),² jak míní J. Žemlička (*2000*, 6, 7; *2006*, 268, *obr. na s. 270*), ale již vně jejího okraje (srov. *Bubeník 2006*, 166 i naši pozn. 2). Nezformoval se totiž v době „kořistné“ fáze raného českého státu, jako např. klášter svatojiřský (*Žemlička 2000*, 6; *2006*, 268), ani v údobí začínající a prohlubující se krize tohoto státu na přelomu 10. a 11. století, jako kláštery břevnovský a ostrovský (*Žemlička 2000*, 6, 7; *2006*, 268), ale naopak po jejím zatehnutí, na začátku a v průběhu nového upevňování státu, ve fázi prohlubující se exploatace vnitřních zdrojů za dobudování a upevňování hradske soustavy (*Žemlička 2000*, 6; *2006*, 268 s lit.). Právě až do této situace za knížat Oldřicha a Břetislava I., kdy již byla středočeská přemyslovská doména s původním hradem u Lštění minulostí, spadá založení Sázavy (srov. *Žemlička 2000*, 6).

1 Konkrétně staré raně středověké centrální oblasti s nejhustším osídlením své doby v Čechách – dnešního širšího Česko-brodská a jeho sousedství (srov. i *Bubeník 2001*, zvl. 270–273).

2 Pro jehož dotyk s prostředím sázavského kláštera, a to ani v době jeho funkce jako hradskeho centra, však právě na rozdíl od Kouřimska a centra u sv. Jiří v Kouřimi (naposledy *Sommer 2007*, 77, 82, 88, 90 a n., 93, 107 a n., 109, 157 s prameny a lit.; *Chaloupecký – Ryba 1953*, 133, 153) nemáme doklady, což se nám zdá být v těchto souvislostech (srov. i dále ve vlastním textu) přinejmenším zajímavé.

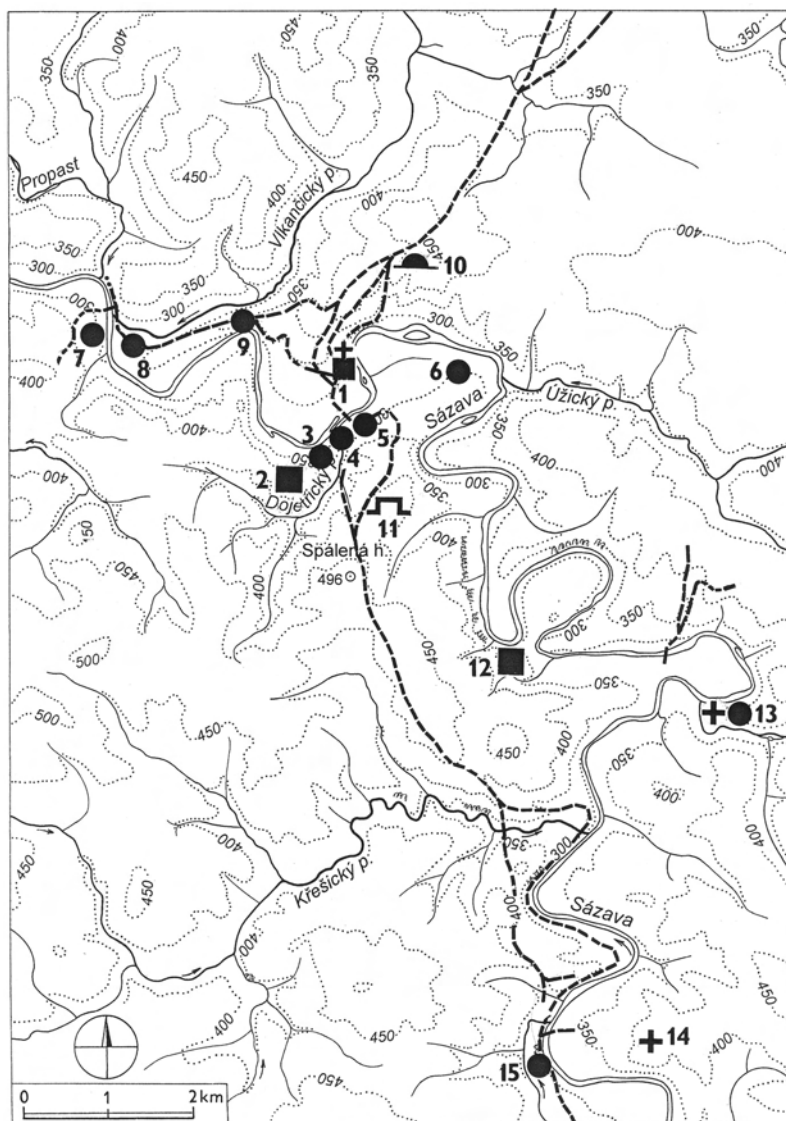
Obr. 1. Mapa Čech s lokalitami zmiňovanými v textu: 1 – klášter na Sázavě, 2 – klášter v Břevnově, 3 – klášter na Ostrově, 4 – Vyšehrad, 5 – hrad v Kouřimi, 6 – hrad Lštění. Ostatní body vyznačují hradiště a místa významnějších nálezů při větvích raně středověké cesty

Podle našeho názoru (srov. Bubeník 2010a, zvl. 13–18) vzniká sázavský klášter patrně na pozadí hospodářsko-politického i kulturního rozvoje dvou územně nejbližších obvodů této správy, poměrně nedávno předtím vytvořených a v této době se rozvíjejících – obvodu a centra vyšehradského³ a zvláště potom kouřimského (k nim srov. Žemlička 2000, 6; 2006, 268 s lit.). Na jejich určitou vzájemnou provázanost by měla ukazovat zjištění J. Háskové (2007, zvl. 88, 93–99 s lit.; srov. i Nechvátal et al. 2009, 178; nejnověji Varadzin 2012; Varadzin – Nechvátal 2012, zvl. 173–174). Klášter se dost možná dokonce utváří jako strategický nástupní prostor ze širšího Kouřimska (hradského obvodu) k průniku na severovýchodní okraje jižních Čech (srov. i Žemlička 1997, 178). Podobně jako tomu bylo, jak soudí J. Žemlička (1997, 178 a n.; 2000, 7; 2006, 268), s úlohou ostrovského a v neposlední řadě též břevnovského kláštera v Povltaví. Také to by mohlo vypovídat přinejmenším o tom, že aktivity břevnovského kláštera směřovaly jinam než do Posázaví. Nehledě na skutečnost, že jeho orientace – po stagnaci původního konventu na přelomu 10. a 11. století – za jeho obnovy a změny v 30.–40. letech 11. století vyvěrala velmi pravděpodobně z jiných zdrojů (ke všemu srov. např. Sommer 2006, 147–149; 2007, 59, 61 a n., 104 nn., s prameny a lit.) než u sázavského kláštera a měla podle našeho názoru (Bubeník 2010a, zvl. 15–18) odlišný charakter než v té době se utvářející klášter na Sázavě. Soudíme tak přesto, že nejnověji je P. Sommer (2007, zvl. 104 nn.; 2010, 303) ochoten spojovat jeho počátky (přes osobu Prokopovu, její vzdělání a mnišství) právě s klášterem břevnovským. Jde ostatně o mínění, které se v literatuře setkalo i s pochybnostmi (Jan 2009, 380 i pozn. 18; Bubeník 2010a, 12–13) či je považováno za spekulativní (Kubín 2011, 255, pozn. 156). Po našem soudu měla knížata Oldřich a Břetislav I. ve 30. letech 11. století a benediktini, možná dožívajícího původního břevnovského konventu či spíše již toho nově se formujícího, ovlivňovaného z Niederalteichu, sotva shodnou taktiku a koncept v případě zakládání Sázavy, jak chce vidět P. Sommer (2010, 303). Sázavský klášter byl nejen podle našeho názoru (Bubeník 2010a, 17 a n., 20 s lit.; Ondáš 2006, passim, zvl. 217 a n.) ve svých počátcích stěžejí ovlivněn gorzskou reformou jako např. klášter břevnovský (srov. Sommer 2007, 59, 69, 149).

Klášter na Sázavě vznikl při sledované cestě, zřejmě vskutku téměř jako anomálie (Turek 1970, 116; srov. však i Vávra 1972, 3), avšak sotva jen náhodně a bez hlubších příčin, které jsou již několik desetiletí usilovně hledány (naposledy srov. ve výše uvedené literatuře, zejména Sommer, Kubín, Žemlička, Bubeník s odkazy na další díla).

3 O raném sázavském povědomí o Vyšehradě psal např. V. Ryneš (1975, zvl. 39; Chaloupecký – Ryba 1953, 155–156).

Obr. 2. Okolí dnešního města Sázavy s raně středověkými archeologickými lokalitami: 1 – Černé Budy, sázavský klášter; 2 – Sázava/Dojetřice, hradiště; 3 – Sázava, V lázních, sídliště; 4 – Sázava, okolí kostela sv. Martina, sídlištní nálezy; 5 – Sázava, Husova ul., sídlištní objekty u přechodu řeky; 6 – Sázava, stopy osídlení v místech germánského pohřebiště; 7 – Samechov, stopy osídlení (zaniklá ves Křivolaje); 8 – Vlkančice, Pyskočely, sídliště; 9 – Černé Budy/Vlkančice – ojedinělé nálezy v místech pravěkého výšinného sídliště a hradiště; 10 – Černé Budy, u Mělníka, kostrové hroby pod mohylami; 11 – Sázava, Bílý kámen, vápencové lomy; 12 – Leděčko, Vraník, hradiště; 13 – Rataje nad Sázavou, ostrožna se sídlištními a hrobovými nálezy; 14 – Soběšín, hrob; 15 – Český Šternberk, ostrožna s ojedinělými nálezy

LITERATURA

- Bernat, J. – Štědra, M. 2003: Čertova Brázda, stará severojižní stezka mezi Labem a Sázavou, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 349–362.
- Bernat, J. – Štědra, M. 2005: Posázavská hradiště – nové nálezy a poznatky, *Archeologie ve středních Čechách* 9, 197–225.
- Bernat, J. – Štědra, M. 2006: Nové pravěké a středověké nálezy v Sázavě, *Archeologie ve středních Čechách* 10, 903–911.
- Bubeník, J. 1970: Příspěvek k poznání hradištního osídlení Posázaví, *Archeologické rozhledy* 22, 286–306.
- Bubeník, J. 1993: Nejstarší osídlení a počátky dějin Sázavy, *Sázavsko* 1, 26–37.
- Bubeník, J. 2001: K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.–9. stol.) osídlení Pošembeří, *Archeologické rozhledy* 53, 256–278.
- Bubeník, J. 2006: Ekumena Sázavska. In: P. Sommer (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha, 160–170.
- Bubeník, J. 2007: Doplnky k obrazu osídlení Sázavy a jejího okolí v období počátků kláštera, *Sázavsko* 13, 50–53.
- Bubeník, J. 2010a: Na okraj prokopské literatury z poslední doby, *Sázavsko* 14, 11–21.
- Bubeník, J. 2010b: Hegetmatia. Jmenovala se tak Sázava ve starověku?, *Sázavsko* 14, 5–9.

- Bubeník, J. – Bernat, J. 2011: Drobné archeologické nálezy a poznatky ze Sázavy, okr. Benešov, Archeologie ve středních Čechách 15, 563–576.
- Daněček, V. – Lutovský, M. – Turek, J. 2003: Mladoneolitická zvířecí plastika a nálezy raně středověké keramiky z Kšel u Českého Brodu, Archeologie ve středních Čechách 7, 105–109.
- Hásková, J. 2007: Vyšehrad ve výpovědi nejstarších přemyslovských mincí. In: Královský Vyšehrad III. Sborník příspěvků ze semináře Vyšehrad a Přemyslovci. Praha-Vydří, 86–99.
- Hrubý, P. – Lutovský, M. 2000: Výšinná sídliště v Dražicích a Hrobech. K raně středověkému osídlení Tábořska, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 13, 97–111.
- Chaloupecký, V. – Ryba, B. 1953: Středověké legendy prokopské. Praha.
- Jan, L. 2009: K nejnovější literatuře o sv. Prokopovi a sázavském klášteře, Český časopis historický 107, 371–384.
- Kubín, P. 2011: Opat Prokop († 1053). Duchovní otec knížete Oldřicha. In: P. Kubín, Sedm přemyslovských kultů. Praha, 219–255.
- Květ, R. 2003: Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků. Praha.
- Lutovský, M. 2005: Praha slovanská. In: M. Lutovský – L. Smejtek a kol., Pravěká Praha. Praha, 842–945.
- Lutovský, M. 2011: Jižní Čechy v raném středověku. Slovanské osídlení mezi Práchní a Chýnovem. České Budějovice.
- Nechvátal, B. et al. 2009: Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Archeologický výzkum. Praha.
- Ondáš, V. 2006: Byl svatý Prokop basilian nebo benediktin? In: P. Kubín (ed.), Světci a jejich kult ve středověku. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Dějiny umění-historie 4. České Budějovice, 211–219.
- Ryneš, V. 1975: Emauzy, Vyšehrad a sv. Prokop. In: J. Petr. – S. Šabouk (edd.), Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury. Praha, 39–40.
- Sommer, P. 2000: Das Kloster Sazau (Sázava). In: A. Wiczorek – H.-M. Hinz (Hrsg.), Europas Mitte um 1000, Band 1. Stuttgart, 422–423.
- Sommer, P. 2006: Sázava a české kláštery 11. století. In: P. Sommer (ed.), Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa. Praha, 145–159.
- Sommer, P. 2007: Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve. Praha.
- Sommer, P. 2010: Stát, světec a raný středověk (Opat Prokop očima recenzentů), Český časopis historický 108, 287–305.
- Štuka, Č. – Nový, P. 2014: Čertova brázda ve vztahu ke starým cestám. In: J. Martínek (ed.), Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu II. Sborník referátů z mezinárodní vědecké konference uspořádané Centrem dopravního výzkumu v Brně 11.–12. 9. 2014. Brno, 29–39.
- Turek, R. 1953: Hradištní kostrové hroby v Libži u Vlašimě, Archeologické rozhledy 5, 56–58.
- Turek, R. 1965: K staroslovanskému pohřebišti v Libži na Vlašimsku, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 6, 77–81.
- Turek, R. 1970: Příspěvky k historické topografii středního Posázaví, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 11, 116–176.
- Turek, R. 1970–1971: Tři tradice na slovanské Sázavě, Strahovská knihovna, Sborník Památníku národního písemnictví 5–6, 37–49.
- Varadzin, L. 2010: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse), Archeologické rozhledy 62, 535–554.
- Varadzin, L. 2012: Nečekaný objev sakrální stavby překvapivého půdorysu pod bazilikou sv. Vavřince na Vyšehradě. In: Archeologické výzkumy v Čechách 2011. Sborník referátů z informačního kolokvia. Zprávy České archeologické společnosti – Supplément 85. Praha, 23.
- Varadzin, L. – Nechvátal, B. 2012: Nové poznatky o předrománském kostele centrální dispozice na Vyšehradě (předběžná zpráva), Průzkumy památek 19/2, 170–175.
- Vávra, I. 1972: Polská cesta, Historická geografie 8, 3–27.
- Vávra, M. – Šťastný, D. 2012: Zpráva o druhém hradišti na k. ú. Radim a Vrbčany na Kolínsku, Archeologie ve středních Čechách 16, 207–212.
- Žemlička, J. 1997: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha.
- Žemlička, J. 2000: Hmotné vybavení kláštera v Sázavě do konce 12. století (s výhledem do roku 1419), Sázavsko 7, 3–13.
- Žemlička, J. 2006: Hmotné zabezpečení nejstarších benediktinských klášterů v Čechách. In: P. Sommer (ed.), Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa. Praha, 265–276.

ÜBER DEN FRÜHMITTELALTERLICHEN WEG NACH SÜDEN UND DIE ANFÄNGE DES KLOSTERS SÁZAVA

Im Frühmittelalter führte aus dem Nordteil des Böhmisches Beckens, aus dem Elbegebiet nach Südböhmen und vermutlich auch weiter ins Donaugebiet eine wichtige Kommunikationsstrecke (Abb. 1) mit urzeitlichen Wurzeln. An einem strategischen Punkt, wo einer der Zweige dieses Weges den Fluss Sázava überquerte, entstand im 11. Jahrhundert auf dem Hintergrund älterer Siedlungsstrukturen das Kloster Sázava (Abb. 1:1; 2:1) als ein Stützpunkt der neuen přemyslidischen Domäne. Die Klosteranlage gründete man nicht in Beziehung zu der alten Burg bei Lštění (Abb. 1:6) etwas weiter den Fluss Sázava hinab, sondern an der Grenze des Wirkungsbereichs eines Burgzentrums der neuen Landschaftsverwaltung beim Hl. Georg in Kouřim (Abb. 1:5), und zwar nachdem die Krise des böhmischen Staates an der Wende vom 10. zum 11. Jahrhundert gebannt wurde. Das Kloster entstand in einer anderen historischen Situation als die Klöster von Ostrov (Abb. 1:3) und Břevnov (Abb. 1:2) und auch deswegen wurzeln die Anfänge des Klosters Sázava und seine rechtliche Konstituierung in den 1030er Jahren unserer Meinung nach irgendwo anders als in Břevnov. Der Wirkungsbereich der beiden letztgenannten Klöster war eher auf das Moldaugebiet gerichtet. Das Kloster Sázava hat sich unserer Meinung nach auf dem Hintergrund der kurz vor ihm entstandenen Zentren in Kouřim (Abb. 1:5) und Vyšehrad (Abb. 1:4) herausgebildet, und zwar in deren gegenseitiger, neulich entdeckter Berührung.

Abb. 1. Die Karte von Böhmen mit den im Text erwähnten Fundstellen: 1 – Kloster Sázava, 2 – Kloster Břevnov, 3 – Kloster Ostrov, 4 – Vyšehrad, 5 – Kouřim, 6 – Lštění. Die anderen Punkte bezeichnen Burgwälle und bedeutendere Fundplätze an den Zweigen des frühmittelalterlichen Weges

Abb. 2. Die Umgebung der heutigen Stadt Sázava mit frühmittelalterlichen archäologischen Fundstellen: 1 – Černé Budy, Kloster Sázava; 2 – Sázava/Dojetřice, Burgwall; 3 – Sázava, V lázních, Siedlung; 4 – Sázava, Umgebung der Kirche Hl. Martin, Siedlungsfunde; 5 – Sázava, Husova-Str., Siedlungsobjekte am Flussübergang; 6 – Sázava,

Siedlungsspuren im Bereich eines germanischen Gräberfeldes; 7 – Samechov, Siedlungsspuren (Dorfwüstung Křivolaje); 8 – Vlkančice, Pyskočely, Siedlung; 9 – Černé Budy/Vlkančice – Einzelfunde im Bereich einer urzeitlichen Höhensiedlung und Wallburg; 10 – Černé Budy, u Mělníka, Körperbestattungen unter Grabhügeln; 11 – Sázava, Bílý kámen, Kalksteinbrüche; 12 – Leděčko, Vraník, Burgwall; 13 – Rataje nad Sázavou, Bergsporn mit Siedlungs- und Grabfunden; 14 – Soběšín, Grab; 15 – Český Šternberk, Bergsporn mit Einzelfunden

Deutsch von Jana Kličová

JOSEF BUBENÍK
RENOIROVA 619, 152 00 PRAHA 5-HLUBOČEPY
bubjos@seznam.cz

JIRÍ BERNAT
ÚSTAV ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKOVÉ PÉČE STŘEDNÍCH ČECH, NAD OLŠINAMI 3/448, 100 00 PRAHA 10
jiri.bernat@uappsc.cz